

ปฏิจธสมุปบาทจากพระโอบนุ

บทสรุป

ว่าด้วย คุณค่าพิเศษ ของปฏิจธสมุปบาท

ปฏิจธสมุปบาท

คือเรื่องความไมม่สควบุคคลตัวตนเราเขา^๑

ภิกษุโมลลยคฤณะ ได้ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ใครเล่า ย่อมกลืนกิน
ซึ่งวิญญานหาร พระเจ้าข้า?”. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตอบว่า :-

“นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย: เราย่อมไม่กล่าวว่า ‘บุคคลย่อม
กลืนกิน’ ทั้งนี้ ถ้าเราได้กล่าวว่า ‘บุคคลย่อมกลืนกิน’ ทั้งนี้ นั่นแหละจึงจะเป็นปัญหา

๑. สุตกที่ ๒ อาหารวรรค นันทนธัญญกั นันทน. ส. ๑๖/๑๔/๓๒, ทวิสแก่พระโมลลยคฤณะในที่ชุมนุมสงฆ์
ที่เชตะวัน.

ในข้อนี้ที่ควรถามขึ้นว่า ‘ก็ใครเล่า ย่อมกลืนกิน (ซึ่งวิญญานอาหาร) พระเจ้าข้า?’ ทั้งนี้ ก็เรามีไต่กล่าวอย่างนั้น, ถ้าผู้ใดจะฟังตามเราผู้มีไต่กล่าวอย่างนั้น เช่นนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! วิญญานอาหาร ย่อมมีเพื่ออะไรเล่าหนอ?’ ทั้งนี้แล้ว, นั่นแหละจึงจะเป็นปัญหาที่ควรแก้ความเป็นปัญหา. คำเฉลยที่ควรเฉลยในปัญหานี้ ย่อมมีว่า ‘วิญญานอาหาร ย่อมมีเพื่อความสะดวกแก่ภพใหม่ต่อไป. เมื่อภพ (ความเป็นภพ) นั้น มีอยู่, สฬายศนะ ย่อมมี; เพราะมีสฬายศนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ (การสัมผัส)’, ทั้งนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ใครเล่า ย่อมสัมผัส พระเจ้าข้า?”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย: เราย่อมไม่กล่าวว่า “บุคคล ย่อมสัมผัส” ทั้งนี้ ถ้าเราไต่กล่าวว่า “บุคคล ย่อมสัมผัส” ทั้งนี้ นั่นแหละจึงจะเป็นปัญหาในข้อนี้ที่ควรถามขึ้นว่า “ก็ใครเล่า ย่อมสัมผัส พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้. ก็เรามีไต่กล่าวอย่างนั้น, ถ้าผู้ใดจะฟังตามเราผู้มีไต่กล่าวอย่างนั้น เช่นนี้ว่า “ผัสสะมี เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้แล้ว, นั่นแหละจึงจะเป็นปัญหาที่ควรแก้ความเป็นปัญหา. คำเฉลยที่ควรเฉลยในปัญหานี้ ย่อมมีว่า “เพราะมีสฬายศนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา (ความรู้สึกต่ออารมณ์)”, ทั้งนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ใครเล่า ย่อมรู้สึกต่ออารมณ์ พระเจ้าข้า?”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย: เราย่อมไม่กล่าวว่า “บุคคล ย่อมรู้สึกต่ออารมณ์” ทั้งนี้ ถ้าเราไต่กล่าวว่า “บุคคล ย่อมรู้สึกต่ออารมณ์” ทั้งนี้ นั่นแหละจึงจะเป็นปัญหาในข้อนี้ที่ควรถามขึ้นว่า “ก็ใครเล่า ย่อมรู้สึกต่ออารมณ์ พระเจ้าข้า?”

ทั้งนี้. ก็เรามีได้กล่าวอย่างนั้น, ถ้าผู้ใดจะฟังตามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น เช่นนี้ว่า “เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้แล้ว นั้นแหละจึงจะเป็น ปัญหาที่ควรแก้ความเป็นปัญหา. คำเฉลยที่ควรเฉลยในปัญหานั้น ย่อมมีว่า “เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา (ความอยาก)”. ทั้งนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ใครเล่า ย่อมอยาก พระเจ้าข้า?”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย: เราอย่าไม่กล่าวว่า “บุคคล ย่อมอยาก” ทั้งนี้, ถ้าเราได้กล่าวว่า “บุคคลย่อมอยาก” ทั้งนี้; นั้นแหละจึงจะเป็นปัญหา ในข้อนี้ที่ควรถามขึ้นว่า “ก็ใครเล่า ย่อมอยาก พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้. ก็เรามีได้กล่าว อย่างนั้น, ถ้าผู้ใดจะฟังตามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น เช่นนี้ว่า “เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้แล้ว นั้นแหละจึงจะเป็นปัญหาที่ควรแก้ความเป็น ปัญหา. คำเฉลยที่ควรเฉลยในปัญหานั้น ย่อมมีว่า “เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน (ความยึดมั่น)”. ทั้งนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ใครเล่า ย่อมยึดมั่น พระเจ้าข้า?”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย: เราอย่าไม่กล่าวว่า “บุคคลย่อม ยึดมั่น” ทั้งนี้ ถ้าเราได้กล่าวว่า “บุคคลย่อมยึดมั่น” ทั้งนี้; นั้นแหละจึงจะเป็นปัญหาใน ข้อนี้ ที่ควรถามขึ้นว่า “ก็ใครเล่า ย่อมยึดมั่น พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้. ก็เรามีได้กล่าว อย่างนั้น, ถ้าผู้ใดจะฟังตามเราผู้มีได้กล่าวอย่างนั้น เช่นนี้ว่า “เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน พระเจ้าข้า?” ทั้งนี้แล้ว นั้นแหละจึงจะเป็นปัญหาที่ควรแก้ความเป็น

บัญชา. ถ้าเจตยที่ควรเจตยในบัญชาข้อนั้น ย่อมมีว่า “เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ;” เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ก่อนมีคุณะ! เพราะความฉวยคลายดับไป โสโธไม่เหลือแห่งผัสสาสนะ (แค้นเกิดแห่งผัสสะ) ทั้ง ๖ นั้น นั้นเดียว จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ขรามณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

ที่สุดแห่งปฏิจลสมุปบาท คือที่สุดแห่งภพ

ถ้าดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากสมาธินั้น โดยกาลอันล่วงไปแห่งวันทั้ง ๗ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุแล้ว ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้ถือภพอันอยู่ ด้วยความเดือดร้อนมีประการต่าง ๆ และเร่าร้อนด้วยความเร่าร้อนมีประการต่าง ๆ อันเกิดจากราคะบ้าง อันเกิดจากโทสะบ้าง อันเกิดจากโมหะบ้าง ครั้นทรงรู้สึกความเช่นนั้นแล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า :-

๑. สูตรที่ ๒๖ หน้าบรรทัด อ.ข. ๒๔/๑๒๑/๔๔, ทรงเปล่งอุทาน ที่โคนแห่งคันโพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนมิชชี.

- ๑ “สัตว์โลกนี้ เกิดความเดือดร้อนแล้ว มีผัสสะบังหน้า^๑ ย่อมกล่าวซึ่งโรค (ความเสียแหวง) นั้น โดยความเป็นตน.
- ๒ เขาสำคัญสิ่งใด โดยความเป็นประการใด แก่สิ่งนั้นย่อมเป็น (ตามที่แท้จริง) โดยประการอื่น จากที่เขาสำคัญนั้น.
- ๓ สัตว์โลกติดข้องอยู่ในภพ ถูกภพบังหน้าแล้ว มีภพโดยความเป็นอย่างอื่น (จากที่มันเป็นอยู่จริง) จึงไต่เพลิกเพลิกยิ่งนักในภพนั้น.
- ๔ เขาเพลิกเพลิกยิ่งนักในสิ่งใด สิ่งนั้น ก็เป็นภว (น่ากลัว); เขากลัวต่อสิ่งใด สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์.
- ๕ พรหมจรรย์นี้ อันบุคคละย่อมประพฤติ ก็เพื่อการละขาดซึ่งภพ นั้นเอง.
- ๖ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด กล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีได้เพราะ ภพ; เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น มิใช่ผู้หลุดพ้นจากภพ.
- ๗ ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด กล่าวความออกไปได้จากภพ ว่ามี ไท้เพราะวิภพ;^๒ เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ก็ยังติดภพ ออกไปไม่ได้.
- ๘ ก็ทุกข์นั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยซึ่ง อุปธิ ทั้งปวง.
- ๙ ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ไม่มี ก็เพราะความ ดันไปแห่งอุปาทาน ทั้งปวง.
- ๑๐ ท่านจงดูโลกนี้เถิด (จะเห็นว่า) สัตว์ทั้งหลาย อัน อวิชชาหนาแน่นบังหน้า

๑. คำว่า “มีผัสสะบังหน้า (มสฺสบังฺโร)” หมายความว่า เมื่อเขาถูกท้อมผัสสะใด จิตทั้งหมดของเขาคงนั้น อยู่ในผัสสะนั้น จนไม่มองเห็นสิ่งอื่น แม้จะใหญ่โตมากมายเพียงใด ท่านเองเล่าผมบังหน้าเขา: เขาหลงใหลติดพันแต่ในผัสสะของผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น; อย่างนี้เรียกว่า มีผัสสะบังหน้า ก็อับลู่ตาของเขา ได้เห็นถึงข้างๆ ผิดไปจากตามที่แท้จริง.

๒. คำว่า “วิภพ” ในที่นี้ ตรงกันข้ามกับคำว่า “ภพ” คือไม่มีภพตามอำนาจของนักตักขิณวิภูติหรืออุจเฉท-ภิกขุโดยดวง คือไม่เป็นไปตามกฎของอิทัปปิจจายม: ดังนั้นแม้เขาจะรู้สึกว่ามีอะไร มันก็มีความไม่มีอะไรนั่นเอง ตั้งอยู่ในฐานะเป็นภพ ชนิดที่เรียกว่า “วิภพ” เป็นที่ทั้งแห่งวิภวคัมภ.

แล้ว; และว่าสัตว์ผู้ยินดีในภพอันเป็นแล้วนั้น ย่อมไม่เป็นผู้หลุดพ้นไปจากภพได้.

- ๑ ก็ภพทั้งหลายเหล่านี้หนึ่งเหล่าใด อันเป็นไปในที่หรือในเวลาทั้งปวง^๑ เพื่อความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง; ภพทั้งหลายทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน เป็นธรรมชา.
- ๒ เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งข้อนี้ ควณฺเณยฺยานํชอบตามที่แท้จริง อย่างนี้; เขาย่อม ละภพค้นหา ได้ และไม่เพิกเลินซึ่งวิภวค้นหาด้วย.
- ๓ ความดับเพราะความสํารอกไม่เหลือ (แห่งภพทั้งหลาย) เพราะความดับไปแห่งกตฺตาโดยประการทั้งปวง นั่นคือ นิพพาน.
- ๔ ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ ผู้ดับเห็นอนิพแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น.
- ๕ ภิกษุนี้ เป็นผู้ควบคุมจํารได้แล้ว ชนะสงครามแล้ว กล่าวถึงภพทั้งหลายทั้งปวงได้แล้ว เป็นผู้ลงที (คือไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป),” ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เมื่อประทับเพวยวิมุกตีสฺส หลังการตรัสรู้ใหม่ๆ บริเวณคันโธนั้น บางเวลาทรงพิจารณาบทบาทของปัจจุสมุปบาท บางเวลาทรงพิจารณาความเป็นไปของหมู่สัตว์ที่เป็นไปตามอาภารของปัจจุสมุปบาท อย่างประจักษ์ชัด จนถึงกับออกพระอุทานนี้ ซึ่งก็แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า ความมีผัสสะบังหน้า ในขณะแห่งการกระทบของผัสสะนั้นเอง เป็นจุดบังคับของปัจจุสมุปบาทที่ทำให้เกิดภพ และมีความหลงใหลในภพต่าง ๆ จนเกิดทุกข์มีความกตฺตาเป็นต้น. เราในทุก ๆ สิ่ง ชนิดที่ตรงกันข้ามจากที่มันเป็นจริง; ดังนั้น จึงกล่าวว่า เขาย่อมรู้ ย่อมสำคัญ ย่อมเห็นโดยประการอื่น จากที่ธรรมชาติเหล่านั้นเป็นอยู่จริง; อันนี้เรียกว่าเป็นอวิชชาของเขา.

๑. คำว่า “ในที่หรือในเวลาทั้งปวง” พจนานุกรมคำว่า “เพื่อความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง” เป็นคุณบทซึ่งคำอันเป็นทั้งแห่งความยึดถือของภพ. ความมีความเป็นอย่างใดก็ตาม ย่อมเนื่องด้วยเวลาที่พอเหมาะ เมื่อที่ที่พอที่ ประโยชน์ที่นำมาก มันจึงจะเป็นทั้งแห่งความยึดถือ พวียะด้วยนํได้ยึดถือ; ดังนั้น ภพชนิดไหนก็ตาม ย่อมเนื่องด้วยสิ่งทั้ง ๓ นี้ แก่แล้วในที่สุดมันก็เป็นเพียงสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้ว ในพุทธอุทานนั้น.

เป็นสิ่งที่เราจะหาประกอบกับสัมผัส จนได้นามว่า “อวิชชาสัมผัส”^๑; เป็นเงื่อนไขแห่ง
ปัจจุณรูปบาท ทั้งที่ได้กล่าวไว้แล้ว โดยพัทธวิธีนั้น (อวิชชาสัมผัส คือต้นเหตุ
อันแท้จริงของปัจจุณรูปบาท; ซึ่งเป็นเรื่องที่ ๖ แห่งหมวดที่ ๔).

กรรมไหลไปสู่กรรม โดยไม่ต้องมีใครเจตนา^๑

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ มีศีลสมบุรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “อวิป-
ปฏิสาร จงบังเกิดแก่เรา”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นั่นเป็นธรรมดา ว่า เมื่อมีศีล
สมบุรณ์แล้ว อวิปปฏิสารย่อมเกิด (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ ไม่มีวิปปฏิสาร ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “ปราโมทย์
จงบังเกิดแก่เรา”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นั่นเป็นธรรมดา ว่า เมื่อไม่มีวิปปฏิสาร
ปราโมทย์ย่อมเกิด (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ ปราโมทย์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “มิตติ
จงบังเกิดแก่เรา”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นั่นเป็นธรรมดา ว่า เมื่อปราโมทย์แล้ว
มิตติย่อมเกิด (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ มีใจบิณฑแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “กายของเรา
จงว่างมัน”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นั่นเป็นธรรมดา ว่า เมื่อมีใจบิณฑแล้ว กายย่อม
ว่างมัน (เอง).

๑. สูตรที่ ๒ นิสสัยวรรค เอกภทสก.ธ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๔. พระบาลีในทีอื่น (สูตรที่ ๑ อานิสังสวรรค ทสก.ธ.
๒๔/๒/๒) ครีเสณิกนิกายสูตรนิกายประการ ต่างกันแต่เพียงได้ตรัสตอน เมื่อหน่าย และกลายกำหนด
รวมเป็นอันเดียวกันเท่านั้น.

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อกายร่างจับแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจึงเสวยสุขเกิด”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อกายร่างจับแล้ว ย่อมได้เสวยสุข (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อมีสุข ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “จิตของเราจึงตั้งมั่นเป็นสมาธิ”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจึงรู้แจ้งเห็นตามที่เป็นจริง”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามที่เป็นจริง (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจึงเบื่อหน่าย”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อรู้ ย่อมเห็นตามที่เป็นจริง ย่อมเบื่อหน่าย (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจึงคลายกำหนัด”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ย่อมคลายกำหนัด (เอง).

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อจิตคลายกำหนัดแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจึงทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัตถะ”. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเป็นธรรมดาว่า เมื่อคลายกำหนัดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัตถะ (เอง).

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้ายอการอย่างนี้แล **วิราละ** ย่อมมี **วิมุตติญาณ-**
ทัตถัน เป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **นิพพิทา** ย่อมมีวิราละเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย;
ธรรมาภิญญา ทัตถัน ย่อมมีนิพพิทาเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **สมาธิ** ย่อมมีธรรมา-
 ภิญญา ทัตถัน เป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **สุข** ย่อมมีสมาธิเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย;
ปัสสัทธิ ย่อมมีสุขเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **ปัตติ** ย่อมมีปัสสัทธิเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย;
ปราโมทย์ ย่อมมีปัตติเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **อวิปปฏิสาร** ย่อมมีปราโมทย์เป็น
 อานิสงส์ ที่มุ่งหมาย; **ศีลอันเป็นกุศล** ย่อมมีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ ที่มุ่งหมาย.

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้ายอการอย่างนี้แล **ธรรมอันล้นไหลไปสู่ธรรม;**
ธรรมอันล้นไหลให้เต็ม เพื่อการถึงซึ่งฝั่ง (คือนิพพาน) จากทมิฬซึ่งฝั่ง (คือสังสาระ)
 ก็นั้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เราเพียงแต่ตั้งเจตนา
 ในการกระทำให้ถูกต้อง ก็พอแล้ว; ไม่ต้องตั้งเจตนาในการที่จะให้การกระทำนั้นออกผล,
 นั่นเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น แต่มันจะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความกระวนกระวาย หรือเป็นทุกข์ โดย
 ไม่จำเป็นอีกด้วย. คนโดยมากกระทำผิดในข้อนี้ จึงทำการงานอยู่ด้วยความทรมาน หรือ
 บัวยเป็นโรคทางจิต. พลิกเกมนี้ขึ้นใช้ได้ทั้งในทางคฤหัสถ์และภิกษุธรรม; แม้ที่สุดแต่การ
 ที่เหตุให้เกิดผลในกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท ก็ยังมีลักษณะเช่นนี้ และโดยเหตุชวาค.

แม่พระนุทของคฤหัสถ์สาธยายปัจจุสมุปบาท (เกียรตินิพนธ์ของปัจจุสมุปบาท)^๑

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จประทับอยู่ในที่พำนักแห่งหนึ่งแล้ว ได้ทรงกล่าว
 ธรรมปริยายนี้ (ตามดำรัสขององค์) ว่า:—

๑. สุตที่ ๑๐ โอภกเขมิตตวรรค สหายนคณียุค สฬ.ศ. ๑๘/๑๑๑/๑๒๓, สุตที่ ๕ กนปติวรรค อภิสม-
 สังยุตต์ นิทาน. ศ. ๑๖/๔๔/๑๖๖—๔; กล่าวตามดำรัสพระองค์ในคราวประทับที่พำนักแห่งหนึ่ง.

เพราะอาศัยซึ่งจักขุทั่วย, ซึ่งรูปทั้งหลายทั่วย, จึงเกิด จักขุวิญญาณ; การ
ประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะ
มีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะ
มีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-
โทมนัสสุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้
ย่อมมี ทั่วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัยซึ่งโสตะทั่วย, ซึ่งเสียงทั้งหลายทั่วย, จึงเกิด โสทวิญาณ; การ
ประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (โสตะ + เสียง + โสทวิญาณ) นั่นคือ ผัสสะ; เพราะ
มีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... ฯลฯ ... ฯลฯ (ในกรณีแห่งโสตะ ขานะ
ชีวหา และกายะ ตอนที่ละเพียรเอาไว้เช่นนี้ทุกแห่ง หมายความว่ามิใช่ความเต็มใจในกรณีแห่งจักขุและวาทะ
แห่งพระตถาคตองค์นี้)

เพราะอาศัยซึ่งฆานะทั่วย, ซึ่งกลิ่นทั้งหลายทั่วย, จึงเกิด ฆานวิญาณ; การ
ประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ฆานะ + กลิ่น + ฆานวิญาณ) นั่นคือ ผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... ฯลฯ ... ฯลฯ

เพราะอาศัยซึ่งชีวหาทั่วย, ซึ่งรสทั้งหลายทั่วย, จึงเกิด ชิวหาวิญาณ; การ
ประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ชีวหา + รส + ชิวหาวิญาณ) นั่นคือ ผัสสะ; เพราะ
มีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... ฯลฯ ... ฯลฯ

เพราะอาศัยซึ่งกายะทั่วย, ซึ่งโผฏฐัพพะทั้งหลายทั่วย, จึงเกิด กายวิญาณ; การ
ประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (กายะ + โผฏฐัพพะ + กายวิญาณ) นั่นคือ ผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... ฯลฯ ... ฯลฯ

เพราะอาศัยซึ่งมโนะด้วย, ซึ่งธัมมารมณห์ทั้งหลายด้วย, จึงเกิด **มโนวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (มโนะ + ธัมมารมณห์ + มโนวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา**; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี **อุปาทาน**; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมี **ภพ**; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมี **ชาติ**; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, **ปรามณะ** ไสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ปฏิบัติภณ)

เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย, ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย, จึงเกิด **จักขุวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา**. เพราะ **ความจางคลายดับไป ไม่เหลือแห่งตัณหานี้** นั่นแหละ จึงมี **ความดับแห่งอุปาทาน**; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมี **ความดับแห่งภพ**; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมี **ความดับแห่งชาติ**; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล **ปรามณะ** ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัยซึ่งโสกะด้วย, ซึ่งเสียงทั้งหลายด้วย, จึงเกิด **โสทวิญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (โสกะ + เสียง + โสทวิญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; ... วลา... ... วลา... (ในกรณีแห่งโสกะ พานะ อิวา และ กายะ ตอนที่ละเบียดอาโลเช่นนี้ทุกแห่ง หมายความว่ามิใช่อุบายความเต็ม อุกในกรณีแห่งจักขุ และกรณีแห่งมโนะ ทุกทิวอักษร)

เพราะอาศัยซึ่งภานะตัว, ซึ่งกลิ่นทั้งหลายตัว, จึงเกิด **ภานวิญญาณ** ;
การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ภานะ + กลิ่น + ภานวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา** ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เพราะอาศัยซึ่งชีวหาตัว, ซึ่งรสทั้งหลายตัว, จึงเกิด **ชีวหาวิญญาณ** ;
การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ชีวหา + รส + ชิวหาวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา** ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เพราะอาศัยซึ่งกายะตัว, ซึ่งโผฏฐัพพะทั้งหลายตัว, จึงเกิด **กายวิญญาณ** ;
การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (กายะ + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา** ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เพราะอาศัยซึ่งมณะตัว, ซึ่งธัมมารมณ์ทั้งหลายตัว, จึงเกิด **มโนวิญญาณ** ;
การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (มณะ + ธัมมารมณ์ + มโนวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา** ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **คันหา** .
เพราะ **ความจางคลายตัวไปไม่เหลือแห่งคันหา** นั้นแหละ จึงมี **ความ**
คับแห่งอุปาทน : เพราะมีความคับแห่งอุปาทน จึงมี **ความคับแห่งภพ** ; เพราะมี
ความคับแห่งภพ จึงมี **ความคับแห่งชาติ** ; เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล **ปรชาตณะ**
โตกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งต้นใน
ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

สมัยนั้นแล ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ยินแอมฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทอด
พระเนตรเห็นภิกษุ ผู้ยินแอมฟังนั้นแล้ว ได้ตรัสค้ำนักภิกษุนั้นว่า “ดูก่อนภิกษุ! เธอได้ยินธรรม-
ปริยายนี้แล้วมิใช่หรือ?” (ได้ยินแล้ว พระเจ้าข้า!).

คู่ก่อนภิกษุ! เธอจงรับเอาธรรมปริยานี้ไป; คู่ก่อนภิกษุ! เธอจงเล่าเรียนธรรมปริยานี้; คู่ก่อนภิกษุ! เธอจงทรงไว้ ซึ่งธรรมปริยานี้; คู่ก่อนภิกษุ! ธรรมปริยานี้ ประกอบด้วยประโยชน์, เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์, ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม: เรายังไม่เคยพบเลยว่า มีสูตรใดบ้าง, นอกจากสูตรนี้, ที่พระพุทธองค์ ทรงนำเอาข้อความเรื่องปฏิจสมุปบาทมาสาธยายเล่น ตามลำพังพระองค์, เหมือนคนอื่น ย่อมเพ่งบางเพ่งเล่นอยู่คนเดียว. เรื่องปฏิจสมุปบาท เป็นเรื่องที่มีเกียรติสูงส่ง ด้วยเหตุผล กล่าวคือ ถึงกับทรงนำมาสาธยายเล่น ในยามว่างลำพังพระองค์ ๑; ทรงกำชับให้ภิกษุเล่าเรียน ๑; ทรงบัญญัติว่าเรื่องนี้เป็นอาทิพรหมจรรย์ ๑; ยังก็นำมาถ้อยในข้อความแห่งสูตรนี้แล้ว; และทรงตีค่าเรื่องปฏิจสมุปบาทเท่ากับพระองค์เอง โดยตรัสว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม : ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจสมุปบาท” (มหาหัตถิปโตปมสูตร ๑๒/๓๕๗/๓๔๖) ซึ่งเทียบกันได้กับพุทธภาษิตในธรรมาวรรค ดังสูตรนี้กล่าว “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นศตคต : ผู้ใดเห็นศตคต ผู้นั้นเห็นธรรม” (๑๗/๑๔๗/๒๑๖) ๑; ดังนั้นจึงถือว่า เรื่องปฏิจสมุปบาท เป็นเรื่องที่มีเกียรติสูงส่ง สมแก่การที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แก่กับเป็นเรื่องที่มีผู้สนใจน้อยที่สุด; ดังนั้นจึงนำเอาข้อความแห่งสูตรข้างบนนี้มาอ้างไว้ ในหนังสือเล่มนี้ถึง ๕ แห่งด้วยกัน โดยหวังว่า “ทรงแนะนำอย่างนี้ให้ศึกษาเรื่องปฏิจสมุปบาท” และว่า “ปฏิจสมุปบาท มีเมื่อมีการกระทบทางอายตนะ”, “ครั้นว่า ปฏิจสมุปบาท เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์”, “ทรงกำชับสาวกให้เล่าเรียนปฏิจสมุปบาท”, “แม้พระพุทธองค์ก็ทรงสาธยายปฏิจสมุปบาท”.

เรื่องปฏิจสมุปบาทรวมอยู่ในเรื่อง พันธุบริษัทควรทำสังค

คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย! ธรรมสองอย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ผู้เห็น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้ดีแล้ว มีอยู่; อันพันธุบริษัททั้งหลาย

๑. สังคีตสูตร ป. ท. ๑๑/๒๒๖/๒๒๗. ทาสีของพระสาวก ซึ่งอ้างถึงพระพุทธานุสสติอีกต่อหนึ่ง.

(ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) นั้นเที่ยว พึ่งทำสังกัถิ (คือสอบสวน จนเป็นที่เข้าใจ
ตรงกันทุกคน แล้วช่วยกันสาธยาย เพื่อทรงจำไว้อย่างมั่นคง) ในธรรมสองอย่างนั้น,
ไม่พึงวิวาทกันในธรรมสองอย่างนั้น, โดยประการที่พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ จะพึง
มั่นคง ตั้งอยู่นาน. ข้อนั้นจะพึงเป็นไป เพื่อพิศุข แลมหาชนเป็นอันมาก เพื่อ
อนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์พิศุข แก่เทวคณาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรมสอง
อย่างนั้นคืออะไรเล่า? ธรรมสองอย่างนั้นคือ :-

อายคนกุศลตา - ความเป็นผู้ฉลาดในอายคนละ ๑.

ปัจฉิมปาฐกถากุศลตา - ความเป็นผู้ฉลาดในปัจฉิมปาฐกถา ๑.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย! เหล่านี้แล คือธรรมสองอย่าง อันพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้รู้ทันตสัณเฑาะฏเจ้า ได้ตรัสไว้ดีแล้ว; อันพุทธ-
บริษัททั้งหลาย (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) ทั้งปวงนั้นเที่ยว พึ่งทำสังกัถิ (คือ
สอบสวน จนเป็นที่เข้าใจตรงกันทุกคน แล้วช่วยกันสาธยาย เพื่อทรงจำไว้อย่าง
มั่นคง) ในธรรมสองอย่างนั้น, ไม่พึงวิวาทกันในธรรมสองอย่างนั้น, โดยประการที่
พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ จะพึงมั่นคง ตั้งอยู่นาน. ข้อนั้นจะพึงเป็นไป เพื่อพิศุข
แก่มหาชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์พิศุข แก่เทวคณาและ
มนุษย์ทั้งหลาย, ดังนี้ แล.

(อภฺติ โช อวฺโส เตน ภควตา ซานตา ปตฺตตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน
เทว ธมฺมา สมฺมทกฺขาตา ตตฺถ สพฺเพเทว สงฺกาสิตพฺพํ น วิวาทิกพฺพํ ยถิทํ พุทฺธมฺจริยํ
ยทฺธณฺนิยํ อสฺส จิรฺภูจิตฺติํ ตทสฺส พุทฺธชนฺนิตาย พุทฺธชนฺนุสสาเย โลกานุกมฺปาย อคฺคทาย หิตาย

ว่าด้วยคุณค่าพิเศษของปฏิจจฯ

๘๑๓

สุชาย เทวมนุสฺสณํ. กถณ เทว ธมฺมา ...ยายคนกุตฺตา จ ปฏิจฺจสมุปฺปาตกุตฺตา จ.
...อิม โข ยาวุโส เทน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมพุทฺธเณ เทว ธมฺมา
สมฺมทกฺขตา ตตฺถ สพุทฺธเว สจฺจายิตพฺพํ น วิวักิตพฺพํ ยถียํ พุทฺธมฺจริยํ อทฺธนียํ อสฺส
จิรฺวจิตฺตํ คตสฺส พุทฺธนทิตาย โลกานุกมฺปาย อคฺคทาย หิตาย สุชาย เทวมนุสฺสณนฺเต).

หมายเหตุผู้รวบรวม: ผู้ศึกษาพึงสังเกตจนเข้าใจโดยชัดเจน ว่า
ความฉลาดในอายตนะ ก็คือ ฉลาดในสิ่งที่เป็นที่ตั้งของปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง; และเมื่อ
ฉลาดในการควบคุมกายตนแล้ว ก็ตามควรควบคุมการเกิดแห่งกระแสของปฏิจจสมุปบาท;
นับว่าเนื่องกันอย่างไรจะแยกกันไม่ได้, และเห็นหัวใจของพระพุทฺธศาสนา ในแง่ของการ
ปฏิบัติโดยแท้.

บทสรุป จบ

ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์

จบ